

Hardenberg

'Is er eene plaats onder de kleine steden van Overijssel die rijk aan oudheidkundige herinnering is, dan voorzeker kan de kleine stad Hardenberg daaronder niet voor het minst gerangschikt worden'.

Deze woorden schreef Jacobus van Riemsdijk, schout van het schoutambt Hardenberg aan het eind van de 18e eeuw. Hardenberg, in Noord Oost Overijssel aan de Vecht, ligt in een van ouds bewoonde streek.

De Vecht was een belangrijke rivier voor ons gebied. Handel en vervoer waren er met het Duitse achterland. Vanaf Nordhorn was de Vecht bevaarbaar. De Bentheimer zandsteen gebruikt voor de bouw van het paleis op de Dam in Amsterdam is grotendeels over de Vecht naar Hasselt getransporteerd.

De Hardenberger schippers hadden het alleenrecht op het vervoer van de bekende Hannekemaaiers. Tal van schippers hadden in Hardenberg hun thuishaven.

Landbouw en veeteelt waren vanouds de middelen van bestaan in Hardenberg.

De streek was verdeeld in marken, gezamenlijk eigendom van de mensen in de marke, de namen van de nu nog bestaande buurtschappen zijn er van afgeleid, o.a. Baalder, Brucht, Loozen, Bergentheim etc.

In de 19e eeuw ontstond door de grote bevolkingsgroei de noodzaak om de woeste gronden te ontginnen. De marken werden verdeeld en hielden op te bestaan.

De grote brand van Hardenberg in 1708 was een ramp. Aaltje Otten wilde een hemd voor haar zoon herstellen. Zij zocht een lapje in een ruimte achterin de bedstee.

Omdat het donker was nam ze een brandende kaars mee. Het stro in de bedstee vatte vlam; een niet meer te bedwingen brand ontstond, die nog werd aangewakkerd door een harde oostenwind. In een paar uur tijd was Hardenberg een ruïne. Alleen de kerk en de school bleven bewaard; dit waren de enige stenen gebouwen in de stad. Er kwam een collecte in het hele land voor de wederopbouw van Hardenberg.

Tot aan de Franse tijd (1795) bestond er een schoutambt Hardenberg, hieronder viel het gehele landelijk gebied rondom Hardenberg; ook de nu bestaande gemeente Gramsbergen viel daaronder en de Stad Hardenberg.

In het schoutambt golden de landrechten en in de stad de stadsrechten. Deze stadsrechten heeft Hardenberg in 1362 ontvangen van de bisschop van Utrecht. In de Franse tijd werden stad en (schout)ambt samengevoegd, om in 1819 weer apart verder te gaan.

De definitieve samenvoeging van stad en ambt geschiedde in 1941 onder de Duitse bezetting.

De 1ste wereldoorlog ging vrijwel geruisloos aan Hardenberg voorbij. Vele mensen verdienden wat met het smokkelen van levensmiddelen naar Duitsland.

De 2e wereldoorlog was voor de joodse gemeenschap in Hardenberg, evenals elders, een ramp. Vrijwel alle families zijn weggevoerd en vermoord.

Na de oorlog volgde, toen Hardenberg bestemd werd als economische groeikern, een grote opbloei zowel op maatschappelijk als op cultureel gebied. Van voornamelijk agrarisch werd het industrieel en dienstverlenend.

Ook het toerisme nam een grote vlucht, getuige de talrijke campings in ons gebied.

Gramsbergen

De plaats waar de Vecht ons land binnenstroomt vanuit Duitsland. Liggend in het noordoosten van Overijssel tegen Drenthe aan.

Gramsbergen en de buurtschappen zijn van heel oude oorsprong. In het museum te Holthone zijn een groot aantal vondsten uitgestald die duiden op de jacht en de strijd van de eerste bewoners van deze streken zo'n 6000 jaar geleden.

Aangenomen wordt dat het 'stedeke' Gramsbergen in de 13e eeuw al bestond. De naam komt al eerder voor. Wanneer Gramsbergen stadsrechten heeft gekregen blijft in de historie verborgen. Eerst in 1442 wordt er in de annalen gesproken van het stedeke Gramsbergen.

Omstreeks 1350 is er op 'De Steen' een kasteel gesticht; één van de eerste heren was Hendrik van den Gramsbergen. Behalve een poort, dicht bij de NH kerk is er niets meer van het kasteel terug te vinden.

De kern van Gramsbergen is grotendeels gerestaureerd. Zeer fraai is de in oude staat gerestaureerde Kruisstraat. De toren van de NH kerk dateert van 1776. Kerk en toren zijn in 1978 gerestaureerd.

Even buiten de kern van Gramsbergen ligt aan de andere zijde van het kanaal het Gramsberger bosje. Midden in het bos een heuveltje met een oude steen en twee oeroude beuken.

De buurtschappen van Gramsbergen hebben elk een eigen karakter. Holthone, met het landhuis de Scheere in het Scheerse bos, is een stuk landschapsschoon. Vroeger stond hier een kasteel, dit is in 1791 afgebroken.

Aan de rand van de Vechtvallei ligt Ane. Hier vond in 1227 de slag bij Ane plaats.

Een gevecht tussen de bisschop van Utrecht als wereldlijk leider en Rudolf van Coevorden om de macht in dit gebied.

De bisschop leed hier een fikse nederlaag.

Ook in Ane staat een gerestaureerde korenmolen uit het jaar 1864. De buurtschappen Anerveen en Anevelde, eveneens aan de rechterzijde van de Vecht, zijn rijk aan natuurschoon en een bezoek alleszins waard.

Grensstenen.

Reeds in de oudheid heeft de mens de behoefte gevoeld zijn eigendom af te bakenen. Vooral na geschillen om het eigendom kwamen de buren overeen tekens te zetten om voor 'eens en altijd' de kwestie op te lossen.

Grenzen waren er tussen de buren, tussen landen, tussen marken en waterschappen, om tienden of de jacht af te palen.

Ook in de Bijbel wordt er over gesproken. *In Deut. 27 vers 17 staat: 'Gods vloek zal rusten op diegene die de grenssteen van zijn buurman verplaatst'.*

In de omgeving waar we gaan fietsen werden kuilen, bomen, sloten, houten en stenen palen gebruikt als grensafbakening.

De meest eenvoudige vorm was het graven van een sloot en dan met je buren overeenkomen dat dit de grens was.

Nog eenvoudiger was het kuilen te graven en deze te bestemmen tot grens. Het nadeel van sloten of kuilen was, dat ze dicht konden groeien of dat kwaadwilligen ze konden vergraven. Beter was het stenen te gebruiken, later speciaal gemaakte stenen palen.

Strengere straffen stonden erop voor diegenen die de 'limieten' verduisterden. De plaatselijke overheden aan weerszijden van de grens werden meestal belast met de inspectie van de grensstenen. Wanneer er onregelmatigheden werden ontdekt was het gevolg vaak langdurige processen om de steen weer op een oude of nieuw overeen te komen plaats neer te zetten.

De oudste grensstenen in ons gebied zijn rond 1550 neergezet. Dit als gevolg van een overkomst die gesloten werd in het klooster Frenswegen bij Nordhorn tussen de graaf van Bentheim en Karel V als keizer van het Bourgondische rijk.

Bekijken we een grenssteen van dichtbij dan zien we aan Duitse zijde een H in gebeiteld, dit is de H van Hannover, aan Nederlandse zijde staat een N.

Ook kan er aan Duitse zijde een P staan deze is van Pruisen. In stenen die al voor 1824 zijn geplaatst staan er de namen ingehouwen van Overijssel en Bentheim.

Vennebrugge.

Vennebrugge, de naam zegt het al, een brug door het veen. Niet een gewone maar een zgn. knuppelweg. Over het veen werden houten stammetjes gelegd zodat er een begaanbaar pad ontstond. Bij de aanleg van de kunstweg (1850) zijn delen van deze weg gevonden.

Verscholen in een bosje ligt de Vennebrugger schans, een verdedigingslinie opgeworpen in de 80-jarige oorlog.

Samen met de Loozer schans aan de Vecht (die gerestaureerd is), moest het invallen van buiten voorkomen. De Vennebrugger schans heeft slechts eenmaal dienst gedaan en wel in 1580 tijdens de Slag op de Hardenbergerheide.

Smokkelen en de verhalen daarover.

In deze streek werd heel wat gesmokkeld. Het smokkelen is nu praktisch afgelopen. Het gaat hoogstens om een paart liter benzine. Incidenteel komen er nog wel eens drugssmokkelaars, maar mensen uit deze streken smokkelen niet meer.

De belangrijkste producten die gesmokkeld werden waren: koffie, zout, jenever, boter, suiker, chocolade, varkens, koeien, paarden en wat losse producten zoals fietskettingen, scheermesjes en andere lichte ijzerwaren die vanuit Duitsland kwamen. Het weer speelde een belangrijke rol bij het smokkelen. Bij volle maan ging het niet, het was dan te licht.

Als het windstil was ging het ook niet, je was dan veel te goed te horen. Wat winderig weer en goed donker, met het liefst een klein beetje regen. De commiezen waren dan goed gekleed en konden niet hard lopen; dat was het ideale smokkelweer.

Een natte bezigheid...

Gerrit had een hondje. Zo'n klein akelig keffertje van onbestemd ras. Gerrit had dit hondje geleerd om commiezen op te sporen. Als het een commies rook begon het te keffen. Dit kwam Gerrit goed uit. Hij was één van de beruchtste smokkelaars langs de grens. Vele malen was hij, dankzij zijn hondje, al aan de commiezen ontsnapt.

Het was augustus, tijd voor de roggeoogst. Ook langs de grens werd veel verbouwd. Na het maaien werden de garven tot een schoof aan elkaar gezet. Een ideale plaats om je te verstoppen. Zowel smokkelaars als commiezen deden dit. Ze wisten het van elkaar.

Op een avond, de maan was er niet, ging een aantal smokkelaars, waaronder Gerrit met zijn hondje, naar een roggeland aan de grens. Ze hadden geen waren bij zich, ze wilden enkel zien waar de commiezen waren.

Gerrit stuurde zijn hondje het land op. 'Zoek, zoek', zo spoorde Gerrit zijn hondje aan. Er stonden heel wat schoven op het land.

Plotseling bleef het staan en begon te blaffen. Gerrit en zijn kameraden wisten genoeg. Eén van de mannen moest nodig plassen, liep naar de schoof toe en deed daar zijn behoefte.

De rogge kwam in beweging, maakte lawaai, de daar verstopte commies riep woorden die we maar niet zullen opschrijven.

De commies kwam letterlijk 'boven' water. Hij moest naar huis om zich te wassen en zich om te kleden.

Vaak, heel vaak is dit verhaal nog verteld en aangedikt.

Varkenssmokkel.

Varkens werden er ook veel gesmokkeld. Biggen kon je op de rug meenemen de grens over. Je had echter altijd het gevaar dat de beesten gingen krijsen. Een probaat middel was om de biggen groene zeep in de bek te smeren. Ze maakten dan geen geluid meer, zo druk waren ze met het schoonmaken van hun bek. De volgende dag waren de biggen wel aan de diarree.

Twee boeren aan de grens hadden er iets anders op gevonden. Heinrich aan de Duitse kant en Henk aan de Nederlandse zijde.

Ze hadden allebei een weide aan de grens. Heinrich dreef zijn varkens in zijn weiland. Per ongeluk was de afrastering met zijn buurman Henk stuk. De stomme varkens liepen de wei van Henk in, die voor aantrekkelijk voer in zijn weide gezorgd had. De varkens waren geëmigreerd.

Henk wilde de varkens nu zo snel mogelijk naar huis brengen. Maar ze zijn eigenwijs, ze lopen de verkeerde kant op. Henk wordt boos op die stomme beesten. Opeens staan daar twee commiezen. Henk schrikt, maar laat het niet merken. Een van die commiezen vraagt: 'Henk, wat doe je toch met die beesten hier?'

Henk bedacht zich niet lang: 'Ach man, die lelijke zwijnen bint mie oet 't hok kommen, now kan ik ze der allenig nich weer hen kriegen, ko'j mie nich een haand too stekken.'

De commiezen, behulpzaam als ze zijn, helpen Henk de varkens naar de stal te brengen. Zonder het zelf te beseffen hebben de commiezen geholpen bij het smokkelen van varkens.

Op bezoek bij een oude smokkelaar

De oude Ekkel, hij is nu 93 jaar, heeft nog gesmokkeld in en na de eerste wereldoorlog. Hij was nog jong en ging met zijn vader mee. De familie woonde vlak aan de grens.

Op zo'n 500 meter van de grens liep een zandweg. Tussen deze weg en de grens was een moerassig gebied; veen, met hier en daar een bosje. Je kon er moeilijk uit de voeten.

Op de zandweg liepen de commiezen en de grenssoldaten, het was immers oorlog. Nederland was wel niet in oorlog maar de neutraliteit moest wel bewaakt worden. Overal waren soldaten ingekwartierd.

Ook bij Willem, die een café aan de brug had.

De brug over het kanaaltje dat naar het grote kanaal naar Bergentheim ging.

Ekkel ging onder het bruggetje zitten, wachtend tot de commiezen hun ronde begonnen. Gingen ze rechtdoor richting grens of gingen ze rechtsaf richting Langeveen.

Gingen de commiezen richting Langeveen dan was de kust veilig en gaf Ekkel zijn vader een teken dat er gesmokkeld kon worden.

De oude Ekkel liep 100 meter voor zijn zoon, hij had een lampje bij zich met gekleurde glaasjes. Het was net een verkeerslicht. Groen: de weg is vrij. Rood: stop er dreigt gevaar. Wit: stilstaan en oppassen.

Ze smokkelden koffie, die was in Duitsland schaars. De koffie werd in zakken op het lichaam gedragen. Ieder nam ongeveer 30 pond mee. Ze gingen bijna elke week. Het leverde f 60,— op. Wanneer je dit vergeleek met het loon van een landarbeider die maar f 12,— per week verdiende, was smokkelen zeer winstgevend.

De gesmokkelde koffie werd bij boeren over de grens afgegeven. Zij namen dan vaak Duitse jenever 'foezel' mee terug. Dit spul nam je mee in goed schoongemaakte varkensblazen. Per blaas zo'n 10 liter.

Alleen de oude Ekkel nam jenever mee. Ekkel junior moest dan op de uitkijk staan.

Ze verdienden aan de jenever ongeveer f 2,— per liter. Alleen wanneer je gesnapt werd was het minder leuk. Je probeerde te ontkomen door hard weg te lopen.

De commiezen schreeuwden wel maar maakten zelden gebruik van hun wapens.

De koffie gooide je weg. De varkensblaas werd lek gestoken. Je stonk dan wel naar jenever maar had geen smokkelwaar bij je.

Vee werd er in dit gebied niet gesmokkeld, daarvoor was de grond te moerassig. Ekkel heeft het volgehouden tot in de twintiger jaren, toen was het niet meer lonend.

Bij nacht en ontij.

We kwamen bijeen in de oude schuur, ongeveer een kilometer van de grens. Het was nieuwe maan en de wind guurde door de bomen. Best smokkelweer. Gelukkig regende het niet.

200 pond koffie moest de grens overgebracht worden. In Duitsland was de koffie duur en ook op de bon bijna niet te koop. In Nederland was de koffie, als luxeartikel, ook op de bon maar lang niet zo duur.

Bonnengait, zo noemden ze hem, had voor koffiebonnen gezorgd op de zwarte markten in het westen van het land.

De kruidenier van het dorp zorgde dat er voor de bonnen koffie kwam en bracht deze naar de oude schuur aan de grens. Dit viel niet op omdat hij toch op zijn wekelijkse bestelroute in de buurt moest zijn.

Ze waren met zijn achten. Manke Jan, als gids en 7 anderen als dragers.

De dienst van de commiezen begon om elf uur. Ze waren ingekwartierd bij de mensen in de buurt. Zo wisten de smokkelaars vrij nauwkeurig wie er die nacht dienst deden.

Wat ze niet wisten dat er iets was uitgelekt over deze tocht. Manke Jan en zijn helpers dachten dat het een gewone smokkelnacht zou worden.

Tegen half twaalf gingen ze op weg. Tot aan het pad, dat evenwijdig aan de grens liep, ging alles voorspoedig. Tussen dit pad en de grens lag een strook van 200 meter breed, ontgonnen land. Het was nu geploegd. Gelukkig was het omzoomd door hakhout; je had nog enige dekking zo.

Manke Jan kende hier elk bosje en elk paaltje. Ze lagen in de sloot langs het pad.

Daar kwamen twee commiezen aan, ze spraken niet en deden alles om geen geluid te maken. Maar de geoefende oren van de smokkelaars hoorden ze toch aankomen.

Toen ze langs kwamen, merkten de mannen dat het die twee waren die bij de kruidenier ingekwartierd waren. Snel maakten ze aanstalten om het pad over te steken. Maar... ze hoorden nog iets. Kwamen de commiezen terug? Snel de sloot weer in, gelukkig was deze droog. Nee, het waren twee anderen. Hier had niemand op gerekend. Dat was nog maar net goed gegaan. Nu maar snel richting grens. Niet allemaal tegelijk natuurlijk. Het risico moest verdeeld worden.

De vier commiezen bleven maar op en neer lopen. Het hart bonkte de smokkelaars in de keel. Ze hoopten dat alles goed zou aflopen.

De waren die ze mee terug moesten nemen, fietskettingen, scheermesjes en andere ijzerwaren, bleven in Duitsland achter. Te gevaarlijk.

Op de terugweg, eerst door het bouwland en toen normaal over de weg. Gevaar was immers niet meer te duchten. Niemand had contrabande bij zich. Plotseling klonk het: 'Halt'. Ze stoven uit elkaar.

De commiezen die zich in de bosjes langs de weg verstopt hadden kregen er toch twee te pakken.

Manke Jan, die niet zo hard kon lopen en kleine Herman, die met zijn broek in het prikkeldraad bleef zitten en zich niet zo snel weer los kon maken. Beiden werden afgevoerd naar Almelo en opgesloten.

De andere morgen werden de anderen ook stuk voor stuk van huis gehaald. Ze waren herkend.

Twee dagen en twee nachten zaten ze in de cel. Ze lieten niets los. Ze beweerden dat zij met Duitse kameraden samen gekomen waren om een feestje te vieren.

Uiteindelijk kregen ze een boete van f 7,50 de man voor het zich bevinden op verboden terrein aan de grens.

Smokkelhond.

Aan de Zollweg woonde iemand die 's nachts de grens overging met zijn hond. Aan de Nederlandse kant, in Radewijk, deed men de hond een rugzak om volgepakt met tabak, koffie en thee. Eerst ging de hond over de grens en dan volgde zijn baas.

Alberdina

Boeren aan de grens hebben vaak land aan beide zijden van deze politiek bepaalde lijn. Zij zijn dan ook de personen die gemakkelijk goederen van het ene land naar het ander kunnen brengen zonder dat dit argwaan opwekt. Je kunt spullen verstoppert onder een lading hooi, bieten, aardappels, stro of iets anders.

Alberdina, een Nederlandse boerin deed het anders. Als de mannen aan de andere kant van de grens aan het werk waren bracht zij koffie. Twee kannen had ze dan altijd bij zich. Eén voor direct en één voor de tweede pauze op het land, zei ze.

Echter in deze kan zat wel koffie, maar geen gezette met melk en suiker, maar koffiebonen. De commiezen vroegen haar wel eens: 'En Alberdina, nog wat aan te geven?'

Steevast was het antwoord: 'Nee, alleen deze kannen koffie.'

De commiezen wisten ook wel, dat je na een paar uren werken nog wel een bakje koffie lust, al is ze dan ook niet meer zo warm.